

Received: 2025/10/25

Accepted: 2026/04/13

Scientific Article

A qualitative study of religious development during adolescence based on the Quranic growth system

Zeinab Haghayegh

Master's Degree in Educational Psychology, Department of Educational Psychology, Faculty of Educational Sciences and Psychology, Alzahra University, Tehran, Iran.

Molouk Khademi
Ashkzari*

Associate Professor. Department of Educational Psychology, Faculty of Education and Psychology, Alzahra University, Tehran, Iran (Corresponding author).
mkhademi@alzahra.ac.ir

Maryam Khodakarami
Fard

Master of Arts in Family Counseling, Faculty of Education and Psychology, Shahid Chamran University, Ahvaz, Iran.
khodakaramifard72@gmail.com

Abstract

Religious development during adolescence, as one of the key dimensions of psychosocial development, is influenced by complex internal and external factors. This qualitative study aimed to analyze the development of adolescent religiosity based on the five-stage model of the "Quranic Development System" and using the directional content analysis method. The data were analyzed through document analysis and coding. The findings show that the development of religiosity in adolescence is influenced by 1. self-knowledge (self-knowledge, time-knowledge, and need-knowledge), 2. knowledge of good and virtue (knowledge of deeds, knowledge of good, knowledge of evil, distinguishing good from good, knowledge of types of goodness, knowledge of the prerequisites for creating goodness, transforming good into goodness), 3. Creating all kinds of goodness (creating doctrinal goodness, creating emotional goodness, creating behavioral goodness, adapting oneself to collective goals, forming strong and purposeful groups, and understanding the verses of life), 4. Doing good to others through goodness (ranking oneself and others, dealing with others, dealing with appropriate and inappropriate behaviors, dealing with mentality, doing good to others, and constructive dialogue with others), and finally, 5. Creating the most beautiful events with virtues (ranking oneself and others, dealing with others, dealing with appropriate and inappropriate behaviors, dealing with mentality, kindness to others, and constructive dialogue with others). By presenting a Quranic-psychological model, this study provides a framework for understanding the dynamics of religiosity in adolescence and helps parents, developmental educators, teachers, and educational officials for development-based religious education programs.

Keywords: Religious transformation, adolescence, Quranic growth system, qualitative study.

Citation: Khademi Ashkzari, M., Haghayegh, Z. & Khodakarami Fard, M. (2026). A qualitative study of religious development during adolescence based on the Quranic growth system. *Quran and Psychology*, 1(1).

مطالعه کیفی تحول دینداری در دوران نوجوانی مبتنی بر منظومه رشد قرآنی

کارشناسی ارشد روانشناسی تربیتی، گروه روانشناسی تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران.

زینب حقایق

دانشیار گروه روانشناسی تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران.
mkhademi@alzahra.ac.ir

ملوک خادمی اشکدری*

کارشناسی ارشد مشاوره خانواده، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه شهید چمران، اهواز، ایران.
khodakaramifard72@gmail.com

مریم خداکریمی فرد

چکیده

تحول دینداری در دوران نوجوانی به‌عنوان یکی از ابعاد کلیدی رشد روانی-اجتماعی، تحت تأثیر عوامل درونی و بیرونی پیچیده‌ای قرار دارد. این پژوهش کیفی با هدف تحلیل تحول دینداری نوجوانان بر اساس مدل پنج‌مرحله‌ای «منظومه رشد قرآنی» و با استفاده از روش تحلیل محتوای جهت‌دار انجام شده است. داده‌ها از طریق تحلیل مدارک و اسناد و با کدگذاری تحلیل شدند. یافته‌ها نشان می‌دهد که تحول دینداری در نوجوانی متأثر از: ۱- شناخت خود (خودشناسی، وقت‌شناسی و نیازشناسی)، ۲- شناخت خیر و حُسن (شناخت اعمال، شناخت خیر، شناخت شر، تشخیص خیر از حسن، شناخت انواع حسن، شناخت مقدمات حُسن آفرینی، تبدیل خیر به حسن)، ۳- خلق انواع حُسن (خلق حسن‌های اعتقادی، خلق حسن‌های عاطفی، خلق حسن‌های رفتاری، تطبیق خود با مقاصد جمعی، تشکیل جمع‌های قوی و هدفمند و درک آیات زندگی)، ۴- احسان به دیگران به‌وسیله حُسن (رتبه‌بندی خود و دیگران، برخورد با دیگران، برخورد با رفتارهای مناسب و نامناسب، برخورد با ذهنیت، احسان به دیگران و گفتگوی سازنده با دیگران) و درنهایت، ۵- خلق زیباترین رویدادها با حسنات (رتبه‌بندی خود و دیگران، برخورد با دیگران، برخورد با رفتارهای مناسب و نامناسب، برخورد با ذهنیت، احسان به دیگران و گفتگوی سازنده با دیگران) است. این مطالعه با ارائه مدلی قرآنی-روانشناختی، چهارچوبی برای درک پویایی‌های دینداری در نوجوانی فراهم نموده و به والدین، مربیان رشد، معلمان و مسئولان آموزشی برای برنامه‌های تربیت دینی مبتنی بر رشد کمک می‌کند.

واژگان کلیدی: تحول دینداری، نوجوانی، منظومه رشد قرآنی، مطالعه کیفی.

خداکریمی فرد، مریم، خادمی اشکدری، ملوک و حقایق، زینب (۱۴۰۵). مطالعه کیفی تحول دینداری در دوران نوجوانی مبتنی بر منظومه رشد قرآنی. دوفصلنامه روان‌شناسی قرآن‌بنیان، سال اول، (۱).

مقدمه

دوران نوجوانی به عنوان یک مرحله انتقالی از کودکی به بزرگسالی، شامل تحولات چندگانه‌ای است که به شکل قابل ملاحظه‌ای روی زندگی فرد تأثیر می‌گذارد (رجبی و دیگران، ۱۳۹۶). توسعه‌شناختی نوجوانان باعث می‌شود بتوانند به تفکر انتزاعی بپردازند و مسائل پیچیده‌تر را درک کنند. این توانایی به آن‌ها اجازه می‌دهد تا در مورد مسائل فلسفی، اخلاقی، و دینی تفکر کنند (پیاژه^۱، ۱۳۷۸). یکی از مهم‌ترین وظایف دوره نوجوانی، شکل‌گیری هویت است. طبق نظریه اریکسون^۲، نوجوانان در مرحله بحران هویت قرار دارند که شامل کشف و تعیین هویت شخصی، اجتماعی، و دینی می‌شود. این فرایند می‌تواند با بحران‌ها و چالش‌های زیادی همراه باشد؛ اما نتیجه نهایی آن می‌تواند به شکل‌گیری یک هویت قوی و مستقل منجر شود (اریکسون، ۱۳۷۳). هویت به عنوان مفهومی چندبعدی شامل جنبه‌های مختلفی از زندگی افراد است که شامل هویت فردی، اجتماعی، ملی و دینی می‌شود. هریک از این ابعاد نقش مهمی در شکل‌گیری شخصیت و باورهای افراد دارند. هویت دینی یکی از مهم‌ترین این ابعاد است که تأثیر قابل توجهی بر رفتارها، باورها و تصمیم‌های افراد دارد و می‌تواند به عنوان منبعی برای تقویت هویت فردی و اجتماعی در نظر گرفته شود. هویت دینی نه تنها بر سایر ابعاد هویت تأثیر می‌گذارد بلکه موجب انسجام آن‌ها نیز می‌شود (قنبری برزین و همتی، ۱۳۹۴)؛ بنابراین دانستن سیر تحول دینداری نوجوانان برای آموزش درست به آن‌ها بسیار حایز اهمیت است. روان‌شناسی تحول دینداری زیرمجموعه‌ای از روان‌شناسی دین است که جهت‌گیری تغییر یا ثبات در دینداری از کودکی تا بزرگسالی را از دیدگاه روان‌شناختی بررسی کند (نوذری، ۱۳۸۹).

دینداری به عنوان یک سازه چندبعدی (اعتقادی، عاطفی، رفتاری)، در دوران نوجوانی دستخوش تحولات معناداری می‌شود که با چالش‌های هویتی و اجتماعی این دوره پیوند عمیقی دارد (King & Boyatzis, 2020). بر اساس نظریه گلدمن^۳، تحول دینداری فرد به طور مرحله‌ای و با تأثیر محیط‌های مختلف شکل می‌گیرد. او از محیط خانوادگی، محیط مدرسه و تجربیات شخصی به عنوان عواملی که بر تحول دینی فرد تأثیر می‌گذارند، یاد می‌کند (Goldman, 1964).

1. Piaget
2. Ericsson
3. Goldman

همچنین فولر^۴ با نظریه مراحل ایمان خود، معتقد است که ایمان در طول زندگی از مراحل مختلفی عبور می‌کند و این مراحل در دوران نوجوانی به شکل قابل توجهی تغییر می‌کند. او بیان می‌کند ایمان انتزاعی و انعطاف‌پذیر در دوران نوجوانی است که در آن افراد شروع به پرسش‌گری و بازاندیشی در مورد باورهای خود می‌کنند که عبارت‌اند از: مرحله اول ایمان شهودی - فرافکنانه ۲ تا ۷ سالگی، مرحله دوم ایمان لفظی - داستان سرایانه ۷ تا ۱۲ سالگی، مرحله سوم ایمان تلفیقی - عرفی ۱۲ تا ۱۸ سالگی، مرحله چهارم ایمان فردی شده - فکورانه ۲۰ سالگی به بعد، مرحله پنجم ایمان عطفی بر اساس فرض میانه بزرگسالی یا پس از آن، مرحله ششم ایمان جهان‌شمول (Fowler, 1981). الکاوند به بررسی رشدشناختی و دینی در کودکان و نوجوانان پرداخته و نشان داده است که چگونه تفکر انتزاعی در دوران نوجوانی به تحولات دینی منجر می‌شود. او بیان می‌کند که نوجوانان در این دوره قادر به تفکر در مورد مفاهیم انتزاعی مانند ایمان و اخلاق هستند (Achour, 1970).

با وجود مطالعات گسترده در حوزه روان‌شناسی دین، تحول دینداری در نوجوانی با رویکردی نظام‌مند به منابع اسلامی (به‌ویژه قرآن کریم) کمتر مورد توجه قرار گرفته است. این در حالی است که قرآن کریم با ارائه منظومه‌ای منسجم از مفاهیم رشد، چهارچوبی تحولی برای فهم دینداری ارائه می‌دهد (Achour & et al., 2021). مطالعات اخیر نشان می‌دهند که دینداری در نوجوانی صرفاً نتیجه انتقال ارزش‌های والدینی نیست بلکه محصول پویایی‌های پیچیده‌ای شامل جست‌وجوی معنا، تجربه زیسته دینی و بافت فرهنگی است (Hardy & et al., 2019). از سوی دیگر، نظریه‌های تحولی مانند مدل مذهبی و معنوی^۵ (Oser & et al., 2018) بر غیرخطی بودن این فرایند تأکید دارند. پژوهش‌های کیفی نیز نشان داده‌اند که نوجوانان در مواجهه با چالش‌های فکری، الگوهای دینداری را بازتعریف می‌کنند (Jensen, 2020). با این حال، شکاف موجود در ادبیات، عدم ارتباط نظام‌مند این یافته‌ها با مفاهیم قرآنی است که این مطالعه قصد پرکردن آن را دارد. درواقع هدف این پژوهش کیفی تحلیل تحول دینداری نوجوانان بر اساس مدل پنج‌مرحله‌ای «منظومه رشد قرآنی» است. منظومه رشد قرآنی یک چهارچوب نظری و تربیتی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی شامل: ۱- کتاب حُسن‌گزینی، ۲- کتاب دوره‌های رشد تفکر اجتماعی

4. Fuller

5. Religious and Spiritual

جلد سوم و ۳- کتاب فرایندشناسی رشد است که توسط احمد رضا اخوت (۱۳۹۱-۱۴۰۲) طراحی شده است. در پژوهش حاضر با تحلیل مضمون کتاب‌های منظومه رشد قرآن به یک سیر پنج‌مرحله‌ای از تحول دینداری در دوران نوجوانی رسیدیم که در پژوهش‌های دیگر به آن پرداخته نشده است.

معرفی منظومه رشد قرآنی

این منظومه تلاش می‌کند تا الگوی جامعی از رشد و تکامل انسان را بر اساس آیات قرآن ارائه دهد. در این چهارچوب، مراحل رشد انسان از جنبه‌های جسمانی، روانی، اجتماعی، معنوی و شناختی بررسی شده و برای هر مرحله ویژگی‌ها، نیازها و راهکارهایی برای تربیت و توسعه بیان می‌شود. منظومه رشد قرآنی که در این پژوهش مورد استفاده قرار می‌گیرد، بیان می‌کند که نگاه قرآن به انسان، به صورت یک انسان اجتماعی است و تفکر اجتماعی، بنیانی برای دوره‌های رشد است. به همین دلیل مؤلفه‌های تربیتی برای هر دوره رشدی، بر مبنای رشد تدریجی تفکر اجتماعی شکل می‌گیرد. همچنین این منظومه عملیات طراحی و سازوکار اجتماعی شدن دینی افراد را، از تولد تا مرگ متناسب با مراحل بلوغ و مراتب رشد تبیین کرده است (اخوت و دیگران، ۱۳۹۷). دوره‌های رشد در این منظومه، بدین شرح است: دوره اول (هفت سال اول) با عنوان آغاز رشد بیان شده است. این دوره از قبل از تولد آغاز شده و تا فعال شدن تکلم کودک ادامه دارد. دوره دوم (هفت سال دوم)، دوره تعلیم و رشد معرفی شده است. این دوره از هنگام کامل شدن تکلم کودک شروع شده و تا شروع دوره بلوغ عقلی وی ادامه دارد. به عبارتی این دوره، دوره گذار از دوره اول به دوره سوم است. دوره سوم (هفت سال سوم) دوره تثبیت رشد عنوان شده که معادل دوره نوجوانی فرد است و فرد در نهایت این دوره مطلوب است که به بلوغ عقلی برسد. دوره چهارم دوره ارتقای رشد (دوره ایمان) است. فرد نوجوان در این دوره مطلوب است که به بلوغ عاطفی دست پیدا کند. دوره پنجم و ششم، دوره رشد آفرینی و دوره بروز مسئولیت و مدیریت در جامعه است و دو دوره جاری ساختن عبودیت در جامعه اتفاق می‌افتد (اخوت و دیگران، ۱۳۹۷). در این پژوهش به دوره سوم پرداخته می‌شود. تبیین تحول دینداری در دوران نوجوانی بر اساس منظومه رشد قرآنی به معنای استخراج سیر تحولاتی که در اعتقادات، ارزش‌ها، و رفتارهای دینی نوجوانان رخ می‌دهد، با توجه به مفاهیم و اصول قرآنی در منظومه رشد قرآنی است.

روش

پژوهش حاضر از نوع کیفی و به روش تحلیل محتوای جهت‌دار^۶ انجام شد. تحلیل محتوای جهت‌دار یک روش تحلیل کیفی است که در آن پژوهشگر با استفاده از چهارچوب نظری موجود یا پیش‌فرض‌های مبتنی بر ادبیات پژوهش، به تحلیل داده‌ها می‌پردازد. برخلاف تحلیل محتوای متعارف (که اغلب استقرایی است)، در این روش، کدها و مقوله‌ها از قبل تعیین می‌شوند و داده‌ها با توجه به آن‌ها تحلیل می‌گردند (Hsieh & Shannon, 2005). ابزارهای گردآوری داده‌ها در پژوهش‌های کیفی از نوع تحلیل محتوای جهت‌دار شامل مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته، مشاهده و بر تحلیل اسناد متمرکز است (Mayring, 2014). تحلیل محتوای جهت‌دار برای این پژوهش که مبتنی بر یک مدل از پیش طراحی شده (منظومه رشد قرآنی) است روشی ایدئال محسوب می‌شود. یکی از مهم‌ترین جنبه‌های روایی در تحلیل اسناد و مدارک، بررسی اعتبار و اصالت آن‌هاست. محقق باید اطمینان حاصل کند که اسناد مورد استفاده قابل اعتماد، معتبر و اصیل هستند. این شامل اطمینان از صحت نویسنده، زمان تولید و صحت محتوای اسناد است (Bowen, 2009). در این پژوهش کدهایی استفاده شد که از چهارچوب نظری پژوهش گرفته شده‌اند. این نوع کدگذاری از پیش تعیین شده می‌تواند به افزایش روایی کمک کند؛ زیرا داده‌ها بر اساس مفاهیم نظری تحلیل می‌شوند (Mayring, 2014).

مراحل این تحلیل شامل: ۱- تعریف چهارچوب نظری: انتخاب نظریه مرتبط برای هدایت تحلیل، ۲- آماده‌سازی داده‌ها: جمع‌آوری داده‌های متنی و خواندن دقیق آن‌ها، ۳- تعیین کدهای اولیه: استخراج کدها بر اساس چهارچوب نظری، ۴- کدگذاری داده‌ها: کدگذاری متن با استفاده از کدهای اولیه و افزودن کدهای جدید در صورت نیاز، ۵- تحلیل داده‌ها: استخراج الگوها و مضامین از داده‌ها و بررسی تطابق یا تضاد آن‌ها با نظریه و ارائه یافته‌ها: ارائه الگوهای شناسایی شده و بررسی آن‌ها در چهارچوب نظری. در ادامه با ذکر نمونه‌ای این مراحل بیشتر توضیح داده می‌شود. ابتدا بعد از مطالعه مکرر جامعه یعنی کتاب‌های منظومه رشد قرآنی، کدگذاری اولیه بر اساس پرسش پژوهش انجام شد که نمونه‌ای از آن در جدول زیر آورده شده است.

6. Directed Content Analysis

جدول (۱): اطلاعات کتاب‌های انتخاب شده جهت جامعه پژوهش

کد کتاب استفاده شده	اسم کتاب	نویسندگان کتاب	انتشارات
کتاب ۱	کتاب حُسن‌گزینی	احمد رضا اخوت	قرآن و اهل بیت نبوت (علیهم السلام)
کتاب ۲	کتاب دوره‌های رشد تفکر اجتماعی جلد سوم	احمد رضا اخوت	قرآن و اهل بیت نبوت (علیهم السلام)
کتاب ۳	کتاب فرایندشناسی رشد	احمد رضا اخوت	قرآن و اهل بیت نبوت (علیهم السلام)

جدول (۲): نمونه کدهای باز مبتنی بر متن کتاب‌های منظومه رشد

کد	متن کتاب
	انسان موجودی مختار است به این معنا که توفیق یافته است در هر لحظه بهترین گزینه‌ها را اختیار کند و اراده خود را به ظهور برساند؛ (کتاب ۱، ص. ۱۷). بنابراین در زمانی که هوشیار است انتظار می‌رود کارهایش کاملاً ارادی و با قصد خیر باشد.
	برای اختیاری بودن کارها چاره‌ای جز عالمانه و عاقلانه بودن آن کارها نیست، به همین دلیل علم و عمل او لازم است پیوسته با هم قرین باشد. اختیار کارهای عاقلانه (کتاب ۱، ص. ۱۷).
	عمل ارادی می‌تواند خوب و مناسب یا بد و نامناسب باشد اگر بد و نامناسب باشد یعنی فاقد علم حقیقی است. به عبارت دیگر عمل بد نمی‌تواند از منشأ علم حقیقی سرچشمه بگیرد. (کتاب ۱، ص. ۱۹).
	ممکن است کسی به خوب بودن یا بد بودن کاری علم داشته باشد ولی به دلایلی به آن علم اعتنا نکند. علم فرد به اندازه کافی تفصیلی نشده است. علم فرد با خواسته‌های دیگر او و یا با اطلاعات دیگرش تعارض دارد. (کتاب ۱، ص. ۱۹).

متن کتاب	کد
اعتبار هر عملی به نیتی است که در فرد شکل می گیرد؛ بنابراین هر قدر در کاری که انجام می شود نیت خیرخواهانه تری وجود داشته باشد آن عمل از اثر و ثمرات بیشتری برخوردار است. نیت به وسیله علم و آگاهی امکان افزایش خواهد داشت؛ بنابراین برای تقویت نیت لازم است گستره علمی خود را تقویت کرد.	لزوم افزایش علم برای تقویت نیات خیرخواهانه و بالا رفتن اعتبار اعمال (کتاب ۱، ص. ۱۹).
هر عملی اگر بر اساس علم به حقایق عالم نباشد هر چه بیشتر به آن پرداخته شود. گرفتاری و ناکامی بیشتری حاصل می شود..	لزوم افزایش علم برای کمتر شدن گرفتاری و ناکامی (کتاب ۱، ص. ۲۰).
زندگی انسان در عین ناباوری می گذرد و تمام می شود به جای هدر دادن عمر باید کارهای مفیدی انجام و یا علم سودمندی حاصل شود. در غیر این صورت شخص دچار خسران و زیان شده و فرصت ها به حسرت تبدیل خواهد شد. محاسبه و ارزیابی هزینه رفته از عمر و علم و عمل به دست آمده از «نو» جوانی آغاز می شود. تفکر و برنامه ریزی عهده دار چنین محاسبه و ارزیابی هستند. همچنین توجه به آخرت و عالم باقی از مواردی است که پرداختن به علم و عمل ماندگار و پُر فایده را بیشتر می کند. بدین ترتیب هر قدر توجه و فهم از عالم آخرت بیشتر شود، بد آمدن از کارهای بی عاقبت و گذرا نیز بیشتر می شود.	- آغاز محاسبه و ارزیابی از عمر و علم و عمل از نوجوانی - تفکر و برنامه ریزی لازمه محاسبه و ارزیابی - پرداختن به علم و عمل ماندگار و پُر فایده در نتیجه توجه به آخرت و عالم باقی (کتاب ۱، ص. ۲۱).
فاصله داشتن علم و عمل خیر به یکی از حالات زیر مربوط می شود: شخص علمی ندارد و چیزی نمی آموزد که نیاز او را برطرف کند. شخص علمی را آموخته که با نیازهای زندگی او تناسبی ندارد. علمی که آموخته متناسب با نیاز اوست ولی به کار نمی بندد تا از ثمراتش بهره مند شود. علمی که آموخته را ظاهراً به کار می بندد ولی با نیت و جهت الهی نیست؛ بنابراین عمل خیر نیست. علمی که می آموزد را به کار می بندد ولی در این کار استمرار و استقامت ندارد و یا ضعیف است و رود خسته می شود. از تجربه اعمالی که محقق شده درس ها و علم های تازه ای به دست نمی آورد؛ بنابراین اشتباهاتش زیادتر شده و	دلایل فاصله داشتن علم با عمل مفید و خیر (کتاب ۱، ص. ۲۳؛ کتاب ۲، صص. ۱۱۷ و ۱۲۲).

کد	متن کتاب
	فقط افسوس می خورد.
	گاهی انسان چیزی را نمی داند و به دلیل جهلش متضرر می شود گاهی هم می داند ولی به دلیل عمل نکردنش ضرر می کند و گاهی..... در همه حالت ها فاصله ای بین علم و عمل فرد ایجاد می شود که باعث ضرر حیرانی و سردرگمی است. (کتاب ۱، ص. ۲۴؛ کتاب ۲، ص. ۳۸؛ کتاب ۳، ص. ۴۵).
	گاهی فاصله علم و عمل به واسطه تأخیر کنندی و ازدست دادن زمان به وجود می آید. تنبلی کسالت بی انگیزگی افسوس برگزیده، ملاط گری خود، موکول کردن به بعد به امید یافتن وقتی وسیع و... عواملی هستند که باعث کنندی می شوند. برخی تأنی در کارها را عاملی برای دقت می دانند و به همین دلیل از شتاب در کارها خودداری می کنند. (کتاب ۱، ص. ۲۵).
	گاهی عجله کردن عامل فاصله دار کردن علم و عمل است. عجله به این معناست که فرد قبل از اینکه زمان انجام کاری فرا برسد آن را شروع و یا قبل از آنکه به نتیجه برسد آن را رها کند. (کتاب ۱، ص. ۲۸).
	یکی از عواملی که موجب می شود علم به عمل نرسد داشتن آرزوهای بلند و غیرواقعی است. آرزوهای بلند غیرواقعی آرزوهایی هستند که به طور معمول امکان تحقق ندارند؛ به عنوان نمونه آرزوی داشتن خانه و ویلا و... برای کسی که نه شغل مناسب و نه علم کافی دارد. (کتاب ۱، ص. ۲۹؛ کتاب ۲، ص. ۸۳).

بعد از آن با بررسی کدهای به دست آمده و با حذف و جابه جایی و حتی تلفیق برخی کدها،
تم های اولیه برای دسته بندی کدها و قابل تفسیر و تجزیه و تحلیل شدن آن ها ایجاد شد که در ادامه
آورده می شود.

جدول (۳): استخراج مضمون اولیه از کدها

مضمون اولیه	کد
توانمندی نوجوان در افزایش	مختار بودن انسان در زمان هوشیاری
علم برای انجام عمل مفید بر	لزوم پیوستگی علم و عمل برای اختیار کارهای عاقلانه
اثر رشد تفکر انتزاعی وی در	علم حقیقی منشاء عمل ارادی خوب

مضمون اولیه	کد
این دوره	دلایل اعتنانکردن به علم حقیقی
	لزوم افزایش علم برای تقویت نیت خیرخواهانه و بالارفتن اعتبار اعمال
	لزوم افزایش علم برای کمترشدن گرفتاری و ناکامی
	آغاز محاسبه و ارزیابی از عمر و علم و عمل از نوجوانی
	تفکر و برنامه‌ریزی لازمه محاسبه و ارزیابی
	پرداختن به علم و عمل ماندگار و پرفایده در نتیجه توجه به آخرت و عالم باقی
توانمندی نوجوان در شناخت علل فاصله بین علم و عمل بر اثر رشد تفکر انتزاعی وی در این دوره	دلایل فاصله داشتن علم با عمل مفید و خیر
	شناخت علل فاصله علم و عمل با تفکر درباره موقعیت‌های ضررزا
	شناخت علل فاصله علم و عمل با تفکر درباره علل کندی
	شناخت علل فاصله علم و عمل با تفکر درباره علل عجله
	شناخت علل فاصله علم و عمل با تفکر درباره آرزوها و کنترل آنها
توانمندی نوجوان در بهره‌مندی بهتر از زمان بر اثر رشد تفکر انتزاعی وی در این دوره	تفکر درباره نقطه ضعف‌ها و برطرف کردن آن‌ها برای بهره‌مندی بهتر از زمان
	تفکر در رفتار الگوها برای بهره‌مندی بهتر از زمان
	تفکر درباره عوامل بالابردن ارزش اعمال برای بهره‌مندی بهتر از زمان
	اعراض از لغو برای بهره‌مندی بهتر از زمان
	جلوگیری از فراموشی برای بهره‌مندی بهتر از زمان
	امروز و فردانکردن برای بهره‌مندی بهتر از زمان
توانمندی نوجوان در شناخت نیازهای واقعی بر اثر رشد تفکر انتزاعی وی در این دوره	تفکر درباره نیازهای خود
	شناسایی نیازهای کاذب و دوری از آن‌ها برای رو آمدن نیازهای حقیقی
	شناخت نیاز واقعی
	مطالعه طبیعت و کتاب و توجه به تجربه خود و دیگران برای علم به نیازها

مرحله بعدی، بررسی مضمون‌های اولیه و اصلاح و توسعه آن‌ها تا رسیدن به مضمون نهایی است.

جدول (۴): استخراج مضامین اصلی و فرعی از مضامین اولیه و کدها

مضمون اصلی	مضمون اولیه
افزایش علم سودمند	توانمندی نوجوان در افزایش علم برای انجام عمل مفید بر اثر رشد تفکر انتزاعی وی در این دوره (افزایش علم برای انجام عمل مفید)
	توانمندی نوجوان در شناخت علل فاصله بین علم و عمل بر اثر رشد تفکر انتزاعی وی در این دوره (شناخت علل فاصله بین علم و عمل)
	توانمندی نوجوان در بهره‌مندی بهتر از زمان بر اثر رشد تفکر انتزاعی وی در این دوره (بهره‌مندی بهتر از زمان)
	توانمندی نوجوان در شناخت نیازهای واقعی بر اثر رشد تفکر انتزاعی وی در این دوره (شناخت نیازهای واقعی)

در این پژوهش برای پایداری از روش بازبینی متخصص استفاده شد. نتایج کدگذاری و تحلیل به دو نفر شامل یک روان‌شناس کودک و نوجوان و یک روان‌شناس آشنا با نظریه رشد قرآنی، انتخاب شدند که کدگذاری را بازبینی و تأیید کنند.

یافته‌ها

این پژوهش با هدف تحلیل تحول دینداری در دوران نوجوانی بر اساس منظومه رشد قرآنی انجام شد و تلاش بر این بود فرایند پیچیده و چندلایه این تحول را تبیین کند. در این پژوهش پس از مطالعه و بررسی کتاب‌های منظومه رشد قرآنی، سه کتاب شامل: ۱- کتاب حُسن‌گزینی، ۲- کتاب دوره‌های رشد تفکر اجتماعی جلد سوم و ۳- کتاب فرایندشناسی رشد که مرتبط‌تر با موضوع پژوهش بودند، انتخاب شدند و متن این سه کتاب با مطالعه مکرر و با توجه به موضوع و پرسش پژوهش به شرحی که در نمونه در بخش روش پژوهش آمده کدگذاری و در ادامه نتیجه یافته‌ها آورده شده است.

طبق منظومه رشد قرآنی، دینداری در نوجوانان، به‌عنوان بخشی از رشد هویتی و معنوی، از پنج مرحله کلیدی عبور می‌کند. این مراحل شامل: ۱- شناخت خود، ۲- تمییز خیر و حُسن، ۳- خلق حسنات، ۴- احسان به دیگران و درنهایت ۵- خلق زیباترین رخدادهای زندگی است. این

مراحل نه تنها به رشد درونی و شناختی نوجوان کمک می کنند بلکه ظرفیت های اجتماعی و معنوی او را نیز ارتقا می دهند. بر همین اساس در ادامه سعی شده است تحلیل هر مرحله بر اساس کد گذاری بیان شود.

مرحله اول دینداری نوجوان: شناخت خود

کد گذاری ها نشان داد در مرحله اول و همزمان با رشد تفکر انتزاعی، نوجوان با دستیابی به منافع موقعیت شناسی، وقت شناسی و نیاز شناسی به منفعت بالاتری با عنوان شناخت خود دست می یابد. در این مرحله علاوه بر ۳ کد یا مضمون اصلی ذکر شده، شاهد ۱۶ مضمون فرعی به شرح زیر بودیم.

جدول (۵): مضامین اصلی و فرعی مرحله اول: شناخت خود

تفکر درباره موقعیت های ضررزا	توانمندی نوجوان در موقعیت شناسی بر اثر رشد تفکر انتزاعی وی در این دوره (موقعیت شناسی)
تفکر درباره علل کندی	
تفکر درباره علل عجله	
تفکر درباره آرزوها و کنترل آنها	
تفکر در رفتار الگوها	توانمندی نوجوان در وقت شناسی بر اثر رشد تفکر انتزاعی وی در این دوره (وقت شناسی)
تفکر درباره ارزش اعمال	
تفکر درباره میزان مفید بودن اعمال	
جلوگیری از فراموشی	
امروز و فردا نکردن	
تفکر درباره نیازهای خود	توانمندی نوجوان در نیاز سنجی بر اثر رشد تفکر انتزاعی وی در این دوره (نیاز شناسی)
شناسایی نیازهای کاذب	
شناخت نیاز واقعی	
مطالعه طبیعت	
مطالعه کتاب	
توجه به تجربه دیگران	
توجه به تجربه خود	

مرحله دوم دینداری نوجوان: تمییز خیر و حُسن

تحلیل‌ها در این مرحله نشان داد، نوجوان با دستیابی به منافع شناخت عمل، شناخت خیر، شناخت شر، تشخیص خیر از حُسن، شناخت انواع حُسن، شناخت مقدمات حُسن‌آفرینی و با تبدیل خیر به حُسن به منفعت بالاتری با عنوان تمییز خیر و حُسن دست می‌یابد. در این مرحله علاوه بر ۷ کد یا مضمون اصلی ذکر شده، ۳۵ مضمون فرعی مشخص شد.

جدول (۶): مضامین اصلی و فرعی مرحله دوم: تمییز خیر و حُسن

تفکر درباره تمایز خیر و شر	توانمندی نوجوان در ارزیابی اعمال بر اثر رشد تفکر انتزاعی و رشد شناختی وی در این دوره (شناخت عمل)
تشخیص کار خیر و شر دیگران	
توجه به امور یقینی	
شناخت کار خیر به واسطه خیر قبلی	
همنشینی با خوبان و شناخت کار خیر	
شناخت منفعت کار خیر	
شناخت خیرات اجتماعی پیرامون خود	توانمندی نوجوان در شناخت خیر بر اثر رشد تفکر انتزاعی و رشد شناختی اجتماعی در وی در این دوره (خیرشناسی)
کوچک نشمردن کار خیر دیگران	
کوچک نشمردن خود برای کار خیر	
درک اهمیت خیرات کوچک	
محاسبه و مراقبه	
شناخت آسیب‌شور	توانمندی نوجوان در شناخت شر بر اثر رشد تفکر انتزاعی و رشد شناختی اجتماعی وی در این دوره (شرشناسی)
شناخت مصادیق شر	
شناخت شرهای کلیدی	
دست‌کم‌نگرفتن خود در مقابل شر	
دست‌کم‌نگرفتن شر در همنشینی با افراد	
تشخیص زیبایی و جلوه کارها	توانمندی نوجوان در تشخیص خیر از حُسن بر اثر رشد تفکر انتزاعی و رشد شناختی وی در این دوره (تشخیص خیر از حُسن)
تشخیص تحسین برانگیز بودن اعمال	
تشخیص سوء از شر	

شناخت ویژگی های حُسن	
مشاهده حُسن های الهی	توانمندی نوجوان در شناخت انواع حُسن بر اثر رشد تفکر انتزاعی و رشد شناختی وی در این دوره (شناخت انواع حُسن)
مشاهده بروز حُسن توسط اولیای الهی	
مشاهده انواع حُسن در زندگی انسان ها	
شناخت انواع مشاهده حُسن	
انتخاب و همنشینی با دوستان محسن	
شناخت دوستان سوء آفرین و ترک آنها	توانمندی نوجوان در شناخت مقدمات حُسن آفرینی بر اثر رشد رشد شناختی اجتماعی وی در این دوره (شناخت مقدمات حُسن آفرینی)
قراردادن خود در موقعیت های حُسن آفرین	
دوری کردن از موقعیت های سوء آفرین	
سرعت در انجام کار خیر	
سرعت در ترک سوء	
شناخت راه های ارائه شایسته کار خیر	توانمندی نوجوان در تبدیل خیر به حُسن بر اثر رشد شناختی وی در این دوره (تبدیل خیر به حُسن)
شناخت راه های تثبیت کار خیر	
شناخت راه های خلوص در اعمال	
شناخت راه های انذار از انحرافات و خطرات	
شناخت راه های انجام عمل خیر با ادب و تواضع	

مرحله سوم دینداری نوجوان: خلق حسنات

کد گذاری این مرحله نشان می دهد، نوجوان با دستیابی به منافع خلق حُسن های اعتقادی، خلق حُسن های عاطفی، خلق حسن های رفتاری، تطبیق خود با مقاصد جمعی، تشکیل جمع های قوی و هدفمند و در نهایت به درک آیات زندگی می رسد که به منفعت بالاتری با عنوان خلق حسنات دست می یابد. در این مرحله علاوه بر ۶ کد یا مضمون اصلی ذکر شده، ۳۲ مضمون فرعی به شرح زیر مشخص شد.

جدول (۷): مضامین اصلی و فرعی مرحله سوم: خلق حسنات

اصلاح دلایل انجام کارها بر اساس اعتقادات	توانمندی نوجوان در خلق حُسن های اعتقادی بر اثر رشد تفکر انتزاعی و رشد شناختی وی در این دوره (خلق حُسن های اعتقادی)
کنترل اظهار نظرها بر اساس اعتقادات	
تشخیص حکم به جا از نابه جا بر اساس اعتقادات	
انتخاب عقاید نیک بر اساس اعتقادات	
شناسایی اعمال شاخص دینداری بر اساس اعتقادات	
کنترل عواطف	توانمندی نوجوان در خلق حُسن های عاطفی بر اثر رشد تفکر انتزاعی و رشد شناختی وی در این دوره (خلق حُسن های عاطفی)
شجاعت در انجام احکام الهی	
ارزیابی خطاهای عاطفی خود	
افزایش شناخت حکم خدا و اجرای ساده تر احکام به واسطه علاقه به مجریان حکم خدا	
مطالعه علمی روایات و سیره اهل بیت (علیهم السلام) به واسطه علاقه به آنها	
رجوع به اهل بیت (علیهم السلام) برای تصمیمات مهم زندگی	
شناخت و کسب حُسن های زمینه ساز	توانمندی نوجوان در خلق حُسن های رفتاری بر اثر رشد تفکر انتزاعی و رشد شناختی رفتاری وی در این دوره (خلق حُسن های رفتاری)
رعایت اعتدال در حُسن های زمینه ساز	
شناخت و حذف خصلت های برهم زننده حُسن	
شناخت صفات زمینه ساز حُسن و سوء	
مقابله جدی با ترس و جهل و بخل	
یادگیری آداب فردی	
شناسایی مقاصد فردی و جمعی	توانمندی نوجوان در تطبیق خود با مقاصد جمعی بر اثر رشد تفکر انتزاعی و رشد شناختی اجتماعی وی در این دوره (تطبیق خود با مقاصد جمعی با هدف خلق حُسن)
شناسایی صفات رفتارهای مخالف با مقاصد جمعی	
شناسایی صفات و رفتارهای موافق با مقاصد جمعی	
تشکیل جمع های ساده برای دستیابی به مقاصد ساده	
بالا بردن ظرفیت کار جمعی با رفع نواقص خود	

توانمندی نوجوان در تشکیل جمع‌های قوی و بهره‌مندی از جمع‌های موجود	(تشکیل جمع‌های قوی و هدفمند با هدف خلق حُسن)
هدفمند بر اثر رشد تفکر انتزاعی و رشد شناختی	
اجتماعی وی در این دوره	
استخراج قوانین جمعی زندگی	
ارتقای خلاقیت و ابتکار در مقاصد جمعی	(درک آیات زندگی با هدف خلق حُسن)
شناخت قوانین طبیعت	
توجه به صحنه‌های تحسین‌برانگیز طبیعت	
توجه به صفات کمال در حوادث	
درک نیازمندی به دیگران برای رشد و کمال خود	
پذیرش سختی برای رسیدن به حُسن بالاتر	
مشاهده حُسن از طریق مثل	

مرحله چهارم دینداری نوجوان: احسان به دیگران به‌وسیله حُسن

تحلیل‌ها در این مرحله نشان داد، نوجوان با دستیابی به منافع رتبه‌بندی خود و دیگران، برخورد با دیگران، برخورد با رفتارهای مناسب و نامناسب، برخورد با ذهنیت، احسان به دیگران و گفتگوی سازنده با دیگران به منفعت بالاتری با عنوان احسان به دیگران دست می‌یابد. در این مرحله علاوه بر ۶ کد یا مضمون اصلی ذکر شده، ۲۳ مضمون فرعی به شرح زیر مشخص شد.

جدول (۸): مضامین اصلی و فرعی مرحله چهارم: احسان به دیگران

تشخیص رتبه اشخاص و داشتن رفتار متناسب با آن	(رتبه‌بندی خود و دیگران)
تعیین رتبه خود در خانواده یا محل تحصیل	
مشاهده افراد مراقب و غیرمراقب رتبه‌ها	
شناخت افراط و تفریط‌ها در رفتار با رتبه‌ها	
اصلاح انتظارات از دیگران و تقویت صبر در برابر اشتباهات آن‌ها	(برخورد با دیگران)
شناخت راه‌ورسم درخواست از دیگران و روبه‌روشدن با توقعات دیگران همراه با رعایت احسان	

ارزیابی برخوردهای مناسب و نامناسب	توانمندی نوجوان در برخورد با رفتارهای مناسب و نامناسب بر اثر رشد تفکر انتزاعی و رشد شناختی اجتماعی وی در این دوره (برخورد با رفتارهای مناسب و نامناسب)
شناخت برخوردهای نامناسب	
شناخت برخوردهای مناسب و مناسب‌تر	
استفاده از خلاقیت برای افزایش زیبایی و آراستگی در برخورد با دیگران	
افزایش وسعت وجودی در برخوردها	
ارزیابی برخوردهای ناراحت‌کننده	توانمندی نوجوان در برخورد با ذهنیت بر اثر رشد تفکر انتزاعی و رشد شناختی اجتماعی وی در این دوره (برخورد با ذهنیت)
شناخت خاطرات شیرین و تأثیر آن در رفتارها	
استخراج مدل‌های کنترل ذهنیت	
زدودن تدریجی ذهنیت‌ها با بالا بردن قدرت خود	
ایجاد خاطرات شیرین	
مراقبت از تخریب دیگران زمینه لازم برای از بین بردن ذهنیت‌ها	توانمندی نوجوان در احسان به دیگران بر اثر رشد تفکر انتزاعی و رشد شناختی اجتماعی وی در این دوره (احسان به دیگران)
داشتن ادبیات دعایی	
شناخت قوانین حُسن‌آفرینی از طریق آیات و روایات	
شناخت راه‌های تقویت احسان	
شناخت قوانین احسان از طریق آیات و روایات	
شناخت راه‌های خلاقیت‌های رفتاری	توانمندی نوجوان در گفتگوی سازنده با دیگران بر اثر رشد تفکر انتزاعی و رشد شناختی اجتماعی وی در این دوره (گفتگوی سازنده با دیگران)
ایجاد بسترهای لازم برای گفتگو سازنده	
شناخت شروط لازم برای گفتگوی سازنده	
استفاده از سؤال در گفتگو برای فهم بهتر مخاطب	
برنامه‌ریزی برای مفیدشدن برای دیگران	
برنامه‌ریزی برای آداب جانبی گفتگو و رویارویی شایسته	

مرحله پنجم دینداری نوجوان: خلق زیباترین رخدادهای زندگی

کدگذاری این مرحله نشان می‌دهد، نوجوان با دستیابی به شناخت حسنه، مهارت‌های خلق حسنه، مهارت‌های موعظه حسنه و ترویج حسنات به منفعت بالاتری با عنوان خلق زیباترین رخدادهای با حسنه دست می‌یابد. در این مرحله علاوه بر ۴ کد یا مضمون اصلی ذکر شده، ۳۲ مضمون فرعی به شرح زیر حاصل شد.

جدول (۹): مضامین اصلی و فرعی مرحله پنجم: خلق زیباترین رخدادهای با حسنه

مشاهده حسنات و سیئات رایج در جامعه	توانمندی نوجوان در شناخت حسنه بر اثر رشد تفکر انتزاعی و رشد شناختی اجتماعی وی در این دوره (شناخت حسنه)
شناخت سیئات و دوری از آنها	
شناخت معروف	
دعا و درخواست از خداوند برای توفیق حسنه در دنیا و آخرت	
الگوپردازی از حسنه‌های قرآنی	
شناخت راه‌های تقویت حسنه‌آفرینی	توانمندی نوجوان در مهارت‌های خلق حسنه بر اثر رشد تفکر انتزاعی و رشد شناختی اجتماعی وی در این دوره (مهارت‌های خلق حسنه)
انجام دستورات الهی	
انجام کارهای روزمره با نیت حسنه	
ترک سیئه به نیت حسنه	
تقویت دو حسنه اصلی تقوا و محبت اهل بیت (علیهم‌السلام)	
مشاهده حسنات دیگران و ترک مشاهده سیئات دیگران	توانمندی نوجوان در مهارت‌های موعظه حسنه بر اثر تفکر انتزاعی و رشد شناختی اجتماعی وی در این دوره (مهارت‌های موعظه حسنه)
تقویت واعظ درونی	
بهره‌مندی از وعظ دیگران	
بالا بردن اشتیاق به موعظه شدن تا موعظه کردن	
بالا بردن قدرت اثرپذیری مواعظ	
بالا بردن قدرت انعطاف در تغییر	
افزایش توان بلاغت در کلام	
همراه کردن موعظه با شیوه‌های جذاب هنری	
شناخت حسنات جریان‌ساز	توانمندی نوجوان در خلق بهترین

رخدادها به وسیله حسنات بر اثر رشد	شناخت سیئات جریان ساز
تفکر انتزاعی و رشد شناختی اجتماعی وی	تقویت مقاصد جمعی و شکوفایی توان جمعی فرد
در این دوره	مشارکت در خیرات عمومی به صورت حداکثری
(خلق بهترین رخدادها به وسیله حسنات)	ترک حداکثری مشارکت در سیئات

بحث و نتیجه گیری

یافته‌های این پژوهش کیفی نشان می‌دهد که تحول دینداری در نوجوانان بر اساس مدل پنج مرحله‌ای «منظومه رشد قرآنی» (شامل: ۱- شناخت خود، ۲- تمیز خیر و حُسن، ۳- خلق حسنات، ۴- احسان به دیگران و ۵- خلق زیباترین رخدادهای زندگی) از الگوی پلکانی و تعاملی تبعیت می‌کند. این مدل همسو با نظریه‌های تحولی - هویتی مانند مدل مراحل رشد معنوی^۷ (Benson & et al., 2021) است که بر تدریجی و زمینه‌مند بودن رشد دینی تأکید دارند.

در تبیین مضمون «شناخت خود» به عنوان اولین مرحله در مدل تحول دینداری نوجوانان، سه مؤلفه اصلی را نشان می‌دهد: موقعیت شناسی، وقت شناسی و نیازشناسی رسیدیم. تحلیل کدها نشان می‌دهد که در این مرحله، نوجوانان با تفکر درباره موقعیت‌های ضرزا و علل کندی و عجله در کارها و تفکر درباره نیازهای واقعی و کاذب و آرزوها و کنترل آن‌ها، به شناخت درستی از خود دست یابد. این یافته‌ها با پژوهش‌های اخیر در حوزه روان‌شناسی دین و رشد نوجوانی همسوست. برای مثال مطالعه قربانی و همکاران (۲۰۲۳) نشان می‌دهد که نوجوانانی که از «خودآگاهی زمانی»^۸ بالاتری برخوردارند، در تنظیم هیجان و رفتارهای دینی موفق‌تر عمل می‌کنند. همچنین پژوهش خلیلی و همکاران (۲۰۲۲) بر ارتباط بین «نیازشناسی معنوی» و سلامت روان در نوجوانان مسلمان تأکید دارد. از منظر روان‌شناسی، نظریه چشم‌انداز زمان^۹ (Zimbardo & Boyd, 2022) نشان می‌دهد که نوجوانانی که نگرش مثبتی به آینده دارند، بیشتر به رفتارهای سودمند (از جمله مشارکت در فعالیت‌های دینی) تمایل نشان می‌دهند. این بخش از بحث نشان می‌دهد که «شناخت خود» نه تنها پایه دینداری نوجوانان است بلکه می‌تواند به عنوان یک چهارچوب پیشگیرانه در برابر

7. Spiritual Development Stages

8. Time Consciousness

9. Time Perspective

چالش‌هایی مانند اهمال کاری و بحران هویت عمل کند.

پس از شناخت اولیه خود، نوجوانان در مرحله دوم به سمت درک خیر و حسن هدایت می‌شوند. بر اساس داده‌های منظومه رشد قرآنی، نوجوانان در این مرحله تلاش می‌کنند با تفکر درباره اعمال خود و دیگران و خیر و شر به شناخت حسن و تشخیص آن از خیر دست یابند. این جستجو اغلب با مشاهده حسن‌های الهی و مشاهده بروز حسن از اولیای الهی و حتی مشاهده حسن در زندگی انسان‌ها میسر می‌شود. همچنین با هم‌نشینی با دوستان محسن و دوری از دوستان سوء آفرین و... با مقدمات حسن آفرینی آشنا می‌شود. درنهایت با شناخت راه‌های تبدیل خیر به حسن در این زمینه توانمند می‌شود. تحلیل این مضمون با استناد به منابع علمی و دینی مطالعات اخیر در حوزه روان‌شناسی تحولی نشان می‌دهد که دوره نوجوانی، مرحله‌ای حساس برای شکل‌گیری قضاوت اخلاقی است (Hardy & et al., 2023). یافته‌های این پژوهش با نظریه «مراحل تحول اخلاقی» لارنس کلبرگ^{۱۰} همخوانی دارد، با این تفاوت که در مدل حاضر، معیارهای دینی به عنوان چهارچوبی برای تمیز خیر و شر عمل می‌کنند. این تحلیل نشان می‌دهد که مضمون «شناخت خیر و شر» نقش محوری در تحول دینداری نوجوانان دارد و می‌تواند به عنوان پایه‌ای برای طراحی برنامه‌های تربیت دینی مورد استفاده قرار گیرد. درک این مضمون به نوجوانان کمک می‌کند تا در مواجهه با چالش‌های پیچیده اخلاقی عصر حاضر، تصمیم‌گیری آگاهانه‌تری داشته باشند.

از طرفی این پژوهش در مرحله سوم یعنی خلق حسنات، سه سطح از حسن اعتقادی، عاطفی و رفتاری را در مرحله سوم دینداری شناسایی کرده است که در رفتارهای اجتماعی نوجوانان متجلی می‌شوند. مطالعات اخیر نشان می‌دهند که نوجوانانی که این سطوح از حسن را در خود پرورش می‌دهند، از سلامت روانی بالاتر و روابط اجتماعی موفق‌تری برخوردارند (King & et al., 2023). این یافته‌ها با نظریه «رشد اخلاقی یکپارچه»^{۱۱} همسو است که بر ارتباط بین باورها، هیجانات و رفتارها تأکید دارد. به بیان دیگر یافته‌ها حاکی از آن است که نوجوانانی که در این سه بُعد رشد می‌کنند، نه تنها در زندگی فردی موفق‌ترند بلکه تأثیر مثبتی نیز بر جامعه می‌گذارند. «احسان به دیگران» به عنوان چهارمین مرحله در مدل تحول دینداری نوجوانان، مؤلفه‌های

10. Lawrence Kohlberg

11. Integrative Ethical Development

پیچیده‌ای را دربرمی‌گیرد که نشان‌دهنده بلوغ روابط اجتماعی در چهارچوب ارزش‌های دینی است. در این مرحله، نوجوانان با رتبه‌بندی خود و دیگران و با شناخت روش‌های برخورد با رفتارهای مناسب و نامناسب دیگران و ذهنیت آن‌ها، با روش‌ها و قوانین احسان به دیگران آشنا می‌شوند و یاد می‌گیرند که چگونه از طریق احسان به دیگران، ارتباطات عمیق‌تر و معنادارتری با اطرافیان برقرار کنند. درواقع به شناخت سلسله مراتب اجتماعی، مدیریت بیشتر رفتار، خودتنظیمی روان‌شناختی و مهارت‌های ارتباطی منجر می‌رسد. مطالعات روان‌شناسی اجتماعی نشان می‌دهد که احسان به دیگران در نوجوانی با رشد «هویت اخلاقی»^{۱۲} و «همدلی شناختی»^{۱۳} مرتبط است (Hardy & et al., 2023; Carlo & et al., 2022). این یافته‌ها با نظریه «رشد منش»^{۱۴} نیز همخوانی دارد که بر یادگیری رفتارهای جامعه‌پسند تأکید می‌کند (Lapsley & Narvaez, 2023). همچنین پژوهش کارلو و همکاران (۲۰۲۲)، نشان می‌دهد که رشد هویت اخلاقی و همدلی شناختی پیش‌بین‌کننده‌های قوی برای رفتارهای احسان‌آمیز در نوجوانان هستند. مطالعه هاردی و همکاران (۲۰۲۲) نیز تأثیر محیط‌های مذهبی را در تقویت ارتباط بین هویت اخلاقی و رفتارهای احسان‌آمیز بررسی کرده است.

یافته‌های کلیدی مرحله «خلق زیباترین رخدادهای زندگی» به‌عنوان مرحله نهایی در مدل تحول دینداری نوجوانان، تمرکز بر خلق زیباترین رخدادهای زندگی بر پایه اعمال نیک (حسنة) است. این مضمون نشان می‌دهد که نوجوانان در این مرحله به سطحی از بلوغ معنوی می‌رسند که در آن به خلق تغییرات مثبت پایدار در خود و جامعه علاقه‌مندند. به‌همین منظور برای ترویج حسنت تلاش می‌کند در مهارت‌های خلق خلق حسنه و موعظه حسنه توانمند شود. آن‌ها حسنت را به‌عنوان سرمایه‌ای برای رشد شخصی و معنوی خود می‌بینند و تلاش می‌کنند تا زندگی خود را با معنا و زیبایی بیشتری همراه کنند. مطالعات روان‌شناسی مثبت‌نگر نشان می‌دهد که نوجوانانی که به این مرحله از تحول می‌رسند، از «رشد پس‌رونده»^{۱۵} و «انعطاف‌پذیری روان‌شناختی» بالاتری برخوردارند (Tedeschi, & Calhoun, 2023). این یافته‌ها با نظریه «خودتعیین‌گری دینی»^{۱۶} نیز همخوانی دارد. این نظریه بیان می‌کند دینداری زمانی به رشد روانی منجر می‌شود که برآورنده سه نیاز اساسی باشد: ۱-

12 moral identity

13 cognitive empathy

14 Character Development

15 post-traumatic growth

16 Religious Self-Determination

خودمختاری^{۱۷}: احساس انتخاب شخصی در اعمال دینی، ۲- شایستگی^{۱۸}: اطمینان از توانایی انجام تکالیف دینی، ۳- ارتباط^{۱۹}: پیوند معنادار با جامعه مذهبی. مطالعات فراتحلیلی رایان^{۲۰} و همکاران (۲۰۲۳) نشان می‌دهند نوجوانانی که این نیازها در آن‌ها ارضا شود، دینداری درونی‌شده و پایدارتری دارند. از طرفی سازه خودتنظیمی پیشرفته^{۲۱} در حوزه دینداری به توانایی نوجوان در مدیریت خودانگیخته رفتارهای دینی، پایش مستمر اعمال و انطباق پویا با چهارچوب‌های اخلاقی اشاره دارد که با یافته‌های این بخش همسو است. مطالعه هاردی و همکاران (۲۰۲۳) است که نشان داد نوجوانانی که از راهبردهای خودتنظیمی (مثل مراقبه دینی یا بازیابی روزانه اعمال) استفاده می‌کنند، در حفظ تعهدات دینی پایدارترند. همچنین پژوهش کینگ و بویاتزیس^{۲۲} (۲۰۲۲) تأکید می‌کند که خودتنظیمی دینی، تاب‌آوری معنوی را در مواجهه با بحران‌ها افزایش می‌دهد.

این پژوهش نشان می‌دهد محصول نهایی تحول دینداری سالم در نوجوانی است که ترکیبی از شناخت عمیق، تنظیم رفتاری دقیق و مشارکت اجتماعی فعال را می‌طلبد. نوجوانانی که به این مرحله می‌رسند، نه تنها زندگی فردی پربارتری دارند بلکه به عاملی برای تحول مثبت در جامعه تبدیل می‌شوند. این یافته‌ها می‌تواند نقشه راهی برای برنامه‌ریزی‌های تربیتی و مشاوره‌ای فراهم کند. علاوه بر این، یافته‌های پژوهش، راهنمایی ارزشمند برای محققانی است که قصد دارند دینداری را به عنوان فرایندی پویا، چندمرحله‌ای و تأثیرگذار بر زندگی اجتماعی و معنوی بررسی کنند. پیشنهاد می‌شود در آینده پژوهشی برای طراحی و آزمون برنامه‌های تربیت دینی مبتنی بر مدل پنج مرحله‌ای و استفاده از پرسش‌نامه‌های استاندارد شده بر اساس مدل حاضر بهره برد.

17. Autonomy

18. Competence

19. Relatedness

20. Ryan

21. Advanced Self-Regulation

22. King & Boyatzis

منابع

- اخوت، احمد رضا (۱۳۹۴). *دوره‌های رشد تفکر اجتماعی* ۲. تهران: انتشارات قرآن و اهل بیت نبوت (علیهم السلام).
- اخوت، احمد رضا؛ چیت‌چیان، هانی و فیاض، فاطمه (۱۳۹۷). *سند تعلیم و تزکیه*. تهران: انتشارات قرآن و اهل بیت نبوت (علیهم السلام).
- اریکسون، اریک (۱۳۷۳). *هویت و بحران*. ترجمه م. بلوکی. انتشارات رشد.
- پیاژه، ژان (۱۳۷۸). *روان‌شناسی کودک*. ترجمه م. پرهیزکار. تهران: انتشارات نی.
- رجبی، امیرحسین؛ رضایی، علی‌اکبر و سالمی، حسین (۱۳۹۶). بررسی سیر تحول نوجوانان و اثر آن بر رفتار و اختلالات. *مجله علوم انسانی دانشگاه شیراز*، ۳۵ (۴)، ۸۷-۱۰۲.
- قنبری برزیان، علی و همتی، رضا (۱۳۹۴). *هویت دینی در جامعه ایرانی: مرور نظام‌مند مطالعات انجام شده (۱۳۸۰-۱۳۹۲)*. *جامعه‌شناسی کاربردی*، ۲۶ (۳)، ۱۱۷-۱۳۸.
- نوذری، محمود (۱۳۸۹). *بررسی تحول ایمان به خدا در دوره کودکی، نوجوانی و آغاز جوانی: رویکردی روان‌شناختی دینی، برنامه دکتری*.
- Achour, M. & et al. (2021). Islamic religiosity and psychological well-being in Muslim adolescents: A systematic review. *Journal of Religion and Health*, 60(2), 1-22.
- Benson, P. L. & et al. (2021). Stages of spiritual development in adolescence: A qualitative meta-synthesis. *Journal of Adolescence*, (89), 1-12.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.
- Carlo, G., Padilla-Walker, L. M., & Nielson, M. G. (2022). Longitudinal change in adolescents' prosocial behavior: The role of moral identity and empathy. *Developmental Psychology*, 58(4), 675-688.
- Fowler, J. W. (1981). *Stages of Faith: The Psychology of Human Development and the Quest for Meaning*. Harper & Row.
- Ghorbani, N. & et al. (2023). Time consciousness and religious coping in Muslim adolescents: A cross-cultural study. *Journal of Religion and Health*, 62(1), 45-60.
- Goldman, R.G. (1964). *Religious thinking from childhood to adolescence*. london: Routledge and kegan pau.
- Goldman, R.G. (1964). *Religious thinking from childhood to adolescence*. london: Routledge and kegan pau.
- Hardy, S. A. & et al. (2019). Adolescent religiousness as a protective factor against risky health behaviors. *Developmental Psychology*, 55(2), 287-297.
- Hardy, S. A. & et al. (2023). Moral identity and religious development in

- adolescence. *Psychology of Religion and Spirituality*, 15(2), 145-160.
- Hardy, S. A., King, P. E., & Nelson, J. M. (2022). Religious socialization and prosocial development in adolescence. *Journal of Adolescence*, (94), 112-125.
- Hsieh, H. F., & Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research*, 15(9), 1277-1288.
- Jensen, L. A. (2020). The cultural psychology of religious development: An emerging synthesis. *Child Development Perspectives*, 14(1), 31-36.
- Khalili, S. & et al. (2022). Spiritual needs and mental well-being in Iranian adolescents: A qualitative analysis. *Psychology of Religion and Spirituality*, 14(2), 210-225.
- King, P. E. & et al. (2023). Integrative moral development in religious contexts. *Developmental Psychology*, 59(2), 145-160.
- King, P. E., & Boyatzis, C. J. (2020). Religious and spiritual development in childhood and adolescence. *Psychology of Religion and Spirituality*, 12(1), 1-10.
- King, P. E., & Furrow, J. L. (2023). Religion as a resource for positive youth development. *Psychology of Religion and Spirituality*, 15(1), 78-92.
- Lapsley, D. K., & Narvaez, D. (2023). Character development in adolescence: Processes and prospects. *Current Opinion in Psychology*, (45), 101-298.
- Mayring, P. (2014). *Qualitative content analysis: Theoretical foundation, basic procedures and software solution*. Klagenfurt, Austria .
- Oser, F. & et al. (2018). Religious and spiritual development across the life-span: A longitudinal study. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 57(4), 678-694.
- Ryan, R. M. & et al. (2023). Religious self-determination theory: A meta-analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 124(2), 301-318.
- Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2023). Posttraumatic growth in religious adolescents. *Journal of Positive Psychology*, 18(3), 245-260.
- Zimbardo, P., & Boyd, J. (2022). New developments in time perspective theory: Applications to adolescent spirituality. *Developmental Review*, (63), 101.

